

DEMETRIS I. LOIZOS
ΔΗΜΗΤΡΗΣ. Ι. ΛΟΪΖΟΣ

Condensed thoughts on
THE FUTURE OF EUROPEAN CIVILIZATION
ANCIENT EUROPE AND MODERN EUROPE

Commemorating 2500 years from the Battles of Marathon, Salamis, Plataea

Επιγραμματικές σκέψεις για
ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΥΡΩΠΗ

2500 χρόνια από τις Μάχες του Μαραθώνα, της Σαλαμίνας και των Πλαταιών

<http://www.anistor.gr/ellas/Europe-Greece.htm>

Athens
Αθήνα
2020

These thoughts conclude the «Age of Statues (Ancient Worlds, 3000 BC-AD 337)» of
Η Μεσόγειος, η Ελλάδα και η Ευρώπη. Ιστορία Αρχαιολογία Πολιτισμός (3000 π.Χ. - 2000 μ.Χ.)
(pp. 3-11)

Οι σκέψεις αυτές ολοκληρώνουν την «Εποχή των Αγαλμάτων (Αρχαίοι Κόσμοι, 3000 π.Χ.-337 μ.Χ.)»
του *Η Μεσόγειος, η Ελλάδα και η Ευρώπη. Ιστορία Αρχαιολογία Πολιτισμός (3000 π.Χ. - 2000 μ.Χ.)*
(σ. 12-21)

12/2020
© 2020, Δημήτρης Ι. Λοΐζος
ISBN 960-91873-0-7

Condensed thoughts on
THE FUTURE OF EUROPEAN CIVILIZATION
ANCIENT EUROPE AND MODERN EUROPE

«The European civilization is in decline,» is a statement heard very often in current conversations. Nowadays, we study about ancient Europe, its history and civilization, and we admire the achievements of the past but we always have a question in our mind: «what is the relation of that distant past with the present, today's Europe?». At first sight, it seems that the answer is negative –none—or, in the best occasion, it is simply accepted that the cultural bases of today's Europe and the Western world originate in the Greco-Roman antiquity. But let us analyze this relationship further focusing on politics and civilization. Making a leap from ancient times to today, we will connect human experience in European antiquity with Europe of the 21st century and we will try to give a possible reply or a direction to the question about the future of European civilization.

The last social and political revolution in Europe took place in May 1968 in France and the reference we make here is to the real dimensions of the events and not to the mythology that sprang afterwards. In the last three centuries, France has been the hotbed of new ideas and the field of social and political conflict of the various old regimes with the new radical ideologies and political trends. Since the middle of the 20th century, the European Left has demonstrated its political and social views with their culmination in the events of May 1968 in France and in other Western European cities. Therefore, the central point of reference in the political developments in 20th century Europe and how they influenced the beginning of the 21st century must be the communist and socialist ideologies of the era as well as the political phantoms of the previous century, fascism, Nazism, and generally totalitarianism.

In antiquity, Europe tried kingship/hegemony, oligarchy and democracy and Aristotle wrote his essay about the political systems until his era and drew his own conclusion. In the Classical and Hellenistic Ages of the ancient Greek world, democracy, in various forms, was tested in the Greek city-states of the Mediterranean and mainland Greece many times in parallel with oligarchies, hegemonies or kingship. Until the 20th century and mainly excluding the Italian Cities of the Renaissance, kingship had been the prevailing political system in Europe. It was then, at the beginning of the previous century, when totalitarianism began to emerge in the form of fascism and Nazism supported by the people, the crowds of European farmers and workers. In parallel and for more than a century, socialist ideas on various bases and

shades of colors had gradually crystallized in the creation and operation of communist Soviet Union (USSR) state in the 1920s. The poverty among the workers in industrialized England, the poverty of farmers and workers in Central and South Europe as well as the political aspirations of certain leaders of the agrarian and labor movements gave flesh and bones to the totalitarian regimes/states that were established in Italy, Russia (later Soviet Union, USSR) and Germany of the interwar period. The aspirations of the masses who supported the emergence of those regimes were very high because the promises offered by the leaders were very high and attractive. In the first half of the 20th century and for a variety of reasons every time, Europe was steeped in blood in the two World Wars and, after them, the stars of fascism in Italy and Nazism in Germany which were set as a herald of a better future for the masses, died out just before the middle of the century. Spain, which was neutral in World War II, maintained for a number of years its authoritarian regime in postwar Europe. Immediately after World War II, the only state that retained the hopes of a certain part of the masses and the intellectuals in Europe for a better tomorrow was the Soviet Union. Between 1922 and 1953, the governing of the Soviet Union by Josef Stalin and an under formation party nomenclature, within which the different opinion from that of the General Secretary of the Party (Stalin) ended up in automatic arrest and execution (Stalinist purges), gradually raised questions among the intellectuals as well as among members of the communist parties in Europe as to how compatible was the soviet governing with the socialist/communist principles of Karl Marx and Vladimir Lenin. Therefore, in France, on the one hand, there were doubts regarding the soviet path for the building of socialism and, on the other, a sturdy support of that path by philosophers such as Paul Sartre, who insisted in the use of violence for the imposition of communist ideas.

The writings of certain thinkers of the 20th century, such as Hanna Ardent, Louis Althusser, Nicos Poulantzas and Cornelius Kastoriadis, reflect the ideological criticism of the political systems of the previous century. Hanna Ardent analyzed and criticized totalitarianism in the form of communism and Nazism. Among a number of intellectuals, mainly French, who criticized real (20th century) socialism, its theories and practices, were Althusser and Poulantzas, who stepped on the traces of Leninism in order to rationalize from a theoretical point of view the application of socialist/communist ideas in the function of the state. Althusser accepted that the state and its function is an oppressive mechanism but he also introduced the aspect of the ideological mechanisms of the state. Poulantzas led the discussion a little further. According to Poulantzas, the state must be considered as a relationship between classes and class shares. Also, power is a type of a relationship because of the extension of the state in everyday life (social security, police, psychiatric, judicial networks of control). Moreover, Poulantzas, stressed his opinion that socialism is either democratic or it is not socialism. However, in this theoretical discussion on power and state, he who distant himself was Kastoriadis. At the beginning, he fought the soviet regime as bureaucratic capitalism from the pages of the journal *Socialisme ou Barbarie* (1948-1967). Later, he developed his views in the book *L'Institution imaginaire de la société* (1975), in which he claims that any social change derives from nothing (ex nihilo, ancient Greek *Chaos*) because society itself determines its pathway and its development without any predefined direction. He rejects both

capitalist and communist societies and generally Marxism as an ideology and praxis because they are nothing else but two faces of the same coin. In his search for a different path to the «institution» (French: *institution*) of the society he turned his attention to the ancient Greek model of power and the autonomy of the Greek city-states. He concluded that the ancient Greek city-state was based on the small traders and not on slavery, the geographical position of the Greek territory or the phalanx (soldiers) of the citizens. As it was the case with the Italian Cities of the Renaissance, autonomy was a characteristic of the Greek city-states in antiquity. In the final conclusion of his theory, he does not propose that we mimic the political organization of the city-states but that we are inspired for the creation of a new form of democratic government. It is interesting to note that after the European historical experience of kingship/hegemony, totalitarianism, and western democracy throughout the centuries of historical making, a European intellectual returns to the ancient Greek past and the experience of the function of the city-states through the establishment of laws by autonomous communities for their political, social, and financial operations.

Therefore, by using Kastoriadis's idea to study again the function of the Greek city-states and think of the European political, social, and financial future, Greek antiquity returns as a theme to the theoretical political discussion of the 21st century. This is because the collapse of real socialism in 1989-1990 in East Europe and the Soviet Union and the transformation of China into capitalistic communism re-introduces the main question of the 20th century: which is going to be the desired or prevailing political system in Europe of the 21st century. At least today (2020), it appears that it is going to be the western European system of parliamentary democracy. Indeed, Kastoriadis asks us to think of a different democratic system compared to the current typical parliamentary democracy. His thought focuses on the fact that the societies themselves need to institute their laws so that they are able to change them at any moment with procedures of participant democracy. Overall, in the complex world of the 21st century it is required that a number of other parameters are taken into consideration so that the desired political system is specifically determined.

The second bridge that we need to take into consideration between the Ancient European world and today's Europe is civilization and the central person in our discussion is Albert Camus. Camus, who denied Christianity, Marxism, and Existentialism, came to Athens in 1955 and spoke and discussed about the future of European civilization with Greek intellectuals of the era. Luckily, poet Andreas Empeirikos recorded on a tape recorder the exchange of ideas in that meeting. Evangelos Papanoutsos, a Greek thinker who later wrote about the crisis of civilization, initiated the discussion on the European civilization and its future. Although the discussions occasionally connect the Ancient Greek world with the cultural situation in the then post-war Europe, the themes that occupied the minds of Camus and the Greek intellectuals are revealed. Camus claims that the European civilization is pluralistic, a multitude of thoughts, antitheses, opposing values, everlasting dialectics.

Some of the topics that are discussed below are mentioned or derived from the discussion. The first topic, which was under consideration as one of the values of European civilization, was the *metron* (moderation). The classical *metron*, Camus claims, was in the Greek world the recognition of contradiction and its support by any available means. *Metron* is the outcome of a common effort. A different subject was

that of *kallos* (beauty). Ancient Greek *kallos* comes forward to our times and places itself next to modern painting, sculpture, artistic installations and it finally inspires current artists. Worth mentioning is an exhibition (2019-2020) that took place at the Museum of Cycladic Art in Athens with works by Pablo Picasso and ancient Greek artifacts which inspired him. One more theme in ancient Greek and Latin poetry are the passions that tantalize humans throughout ages and were first recognized as universal by the ancient tragedy writers. Those subjects return to us over and over in timeliness from today's novels, plays, film scenarios and many more and ask today's writers to think of them and to quest for answers. One more ancient Greek topic is scientific knowledge. Plato, Aristotle and many other philosophers/scientists of the European ancient world set the foundations and the basic principles of thought upon which modern disciplines, from history to political science, astronomy, physics, biology and many more along with their branches, were built. However, we need to credit ancient Rome with the basis of the operations and the structure of modern European democracy. Roman law constitutes the corner stone of today's European laws, centered around the German and French legal systems, and upon which political democratic systems are founded. In the discussions with Camus, Greek painter Nikos Chatzikyriakos-Gikas posed the question whether today (1955) we can repeat paraphrased Isocrates's saying that European can be named the person who participates in European education. I believe that today (2020), we can accept this aphorism with greater certainty compared to the past (1955). Moreover, in 1946, poet T. S. Eliot spoke of the unity of European culture and using Christianity as the unifying essence connected ancient Greek, Roman, and Hebrew cultures with the unified culture of victors and defeated in post-World War II Europe.

The study therefore of history, archaeology and civilization of the ancient European world will make us understand both antiquity as well as aspects of today's world. Politicians, business people, scientists and scholars as well as the educated public must be acquainted with general and specific issues of antiquity not to be taught direct lessons but to use them as human experience and possibly as models for the generation of modern ideas and practices. History can not teach lessons because the same events cannot be repeated in the future but it can constitute and it does constitute valuable human experience for today. Therefore, returning to Camus and his discussion companions in Athens of 1955, the question about the future of the European civilization rekindles. Those elements that compose today the civilization of our continent can be summarized in a few substantial points. The oldest inhabitants of the continent have acquired an experience of at least 3000 years in the same geographical area. In the long history of Europe, there have been at least two periods of cultural revival of the European civilization after the Greek and Roman civilizations. The first one was what is called by the historians the beginning of the Middle Ages in Western Europe and Byzantium (or East Roman Empire) in the East without sympathy for the obscurantist perception of certain historians for that era. The second period of European cultural revival was of course the Renaissance, that is the intense study of ancient authors and the consideration of and discussion on their works. One could see the beginning of a possible third renewal at the end of the 20th century after the collapse of the then real socialism and the rise of globalism. That is, *The End of History and the Last Man* as it was recently repeated by the American political sci-

entist Francis Fukuyama. The global position of Europe has changed. Although the European political and financial union are in their infancy, social unification has progressed. It has been the first time in European history that one European begins to know the other better and face to face. Ease of movement for studies, work, leisure as well as permanent residence in a different country from a European's country of birth and apart from the differences among them, have begun to create peoples who understand each other, at least in the basics. The whole continent is driven by a wind of democracy with some reservations for the eastern part of it but with most of the countries completely free of censorship and authoritarianism. The common civilization/culture (values), which includes electronic exchange (Internet) of photos, videos, views and ideas is already shown while it is translated (if needed) from one language to another and can be owned by all Europeans.

In Greece, intellectuals of the Extreme Left were certain that capitalism would not be able to overcome the crisis of the end of the 20th century, which had already begun in the 1970s as a world crisis, and supported in their articles the view that socialism had to come from the bottom up and that the most successful socialist period was that of the Stalinist regime. All those who studied the capitalist system confirm that crises existed and will continue to exist. So far, capitalism has managed to survive all of its crises even the most catastrophic ones such as those of the two World Wars of the 20th century. On the other hand, real socialism/communism was unable to overcome its first great crisis and collapsed or was transformed into a different political system in less than a century. Economist Roger E. A. Farmer confirms that capitalist markets are not perfect but they have always rewarded at least in Europe human ideas and efforts and might be able to free humans from poverty. Ideally, he writes, in a society where the foremost priority would be the elimination of inequality, the desired system would be socialism or communism. But these efforts in the Soviet Union and Maoist China failed. Nobody remembered 100 years after the Russian Revolution (1917) to open the capsule inscribed «To be opened in 2017», which was buried with an official ceremony by the pupils of Moscow in 1967 and contained a letter to their descendants so that they «could compare the dreams [they made in 1967] with the reality [of 2017]». Nevertheless, should we read again with a critical eye Marx as a student of capitalism? Regardless of the problems in the first half of the 20th century, the market system has survived and has proven that it was effective in solving social problems mainly because it operates with political and institutional systems that evolve as the policy makers learn from their mistakes. «In the nineteenth and twentieth centuries, Western democracies evolved systems of political rights that allowed working and middle-class citizens to share in the benefits of markets». Therefore, those classes had no reason to overturn democracies or to seek for a better life in different political systems. The recipe though for the decrease of financial inequality among citizens must be the European one, that of predistributive policies such as: «national minimum wages, greater worker protections, and free access to public education and health care». The theoretical basis of the above is the essay *On Liberty* of the father of liberalism John-Stuart Mill. But on the very opposite of his political thought is Antonio Gramsci according to whom revolution is a «never fulfilled perfection» which is ever changing. However, it was Mill who wrote that «the true ancestors of the European nations [...] are not those

from whose blood they are sprung, but those from whom they derive the richest portion of their inheritance. The battle of Marathon, even as an event in English history, is more important than the battle of Hastings. If the issue of the day had been different, the Britons and the Saxons might still have been wandering in the woods». The significance of sustainable democracy and its continuous struggle for survivor is condensed in John Dewey's phrase: «democracy is a fighting faith».

What unites Europe today (2012), says French philosopher André Glucksmann, is European civilization and western thought. Its characteristics are those that have been delivered to us by Socrates, Plato, Aristotle: the human being is not the measure for everything and it submits to failure and evil. Glucksmann reviews briefly European history and he finds only conflicts among Europeans, which in his opinion confirm a stillborn European Union. That Europe does not correspond to any intellectual, historical, philosophical, political standard. He reacts to the view that Europe today is a beacon of freedom and human rights. He believes, though, that Europe is still a ground of ideas although European thought is fragmented. Greece of 2012, he says, as an example of anti-Europeanism, was against Germany, for Serbia and often for Russia. However, the European Union saved Greece in the period of the great financial crisis (2010-2019) not only for geostrategic reasons but for sentimental reasons as well. Jean-Claude Juncker, in his 2019 farewell address said: «Nous avons redonné à la Grèce la dignité qu'il convient de lui donner.» A western European sentimentalism that has saved Greece since Friedrich Schiller wrote his «Die Götter Griechenlandes» (1788) and Percy Shelley his drama *Hellas* (1821).

In Europe, though, after a long period of philosophical dialectics between German and French philosophers, which was interrupted by the May 1968 events, it is about time for a new approach on civilization, on a new basis and by young intellectuals. In 1974, André Malraux explained that the cultural renaissance was not going to come by the technological advancements but by the «formation de l'homme» through the family and the nation, based on the models («type exemplaire») which will be created. This is what the ancient Greeks called *agoge* (education) and the search for *arete* (virtue). Of course, then, he looked toward the Soviet Union and China. «China and Greece ought to teach themselves from the profound wisdom of their ancient civilizations», wrote the Chinese president in 2019. But Camus, says, that European intellectuals should get away off the provincial conception of civilization and must have diverse and fertile ideas. Kastoriadis tried to search for a new road, that of ancient Greek city-states, focusing on ancient Greek political thought and practice.

The new direction of the European civilization must be a new reading of ancient Greek writings but in the light of French and German speaking thought in matters of civilization in a wider sense (politics, society, literature, science), without excluding English thought on parliamentarism and on other subjects as well as Italian thought on a number of issues, all of them independently of any color and its shades. It might be heard as a stereotype but the future of European civilization sought by the intellectuals of the 21st century must draw again from the ancient Greek thought as well as from every dimension of the slogan «l'imagination prend le pouvoir» within a healthy and regulated capitalism. It must be like «lilacs out of the dead land». A new era in Europe with the European Union and in Greece after the end of the Greek

Metapolitefsis period (1974-2019). Faithfully following Alber Camu's exhortation to observe the ancient Greek essence of the *metron* (moderation): «pour être assurés d'observer la mesure, seule maîtresse des fléaux.»

BIBLIOGRAPHY

Althusser, Louis and Etienne Balibar and Nicos Poulantzas and Bernard Edelman. [Articles]. *Συζήτηση για το κράτος*. Σήμερα 6. Αθήνα: Αγónας, 1980 και σε <<https://mpineiolibrary.espivblogs.net/files/2014/11/%CE%91%CE%BB%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AD%CF%81-%CE%9C%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%BC%CF%80%CE%AC%CF%81-%CE%A0%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%B6%CE%AC%CF%82-%CE%88%CE%BD%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%BC%CE%B1%CE%BD-%CE%A3%CF%85%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82.pdf>>.

Althusser, Louis. *Positions*. Paris: Éditions Sociales, 1976; Essentiel, 1982.

Althusser, Louis. *Éléments d'autocritique*. Paris: Hachette, 1974.

Arendt, Hannah. *The Origins of Totalitarianism* (1951). London: Penguin, 2017.

Aristotle. *Politics*.

Blanchet, Thomas and Lucas Chancel and Amory Gethin. «Why US Inequality is Higher Than Europe's.» *Project Syndicate*, 12 November 2019 at <<https://www.project-syndicate.org/commentary/europe-america-income-inequality-lessons-by-thomas-blanchet-et-al-2019-11>> = *Ναυτεμπορική*, 2 Δεκεμβρίου 2019, σ. 2.

Butler, Eamonn. *Introduction to Capitalism*. London: The institute of Economic Affairs, 2018.

Camus, Albert. «Exhortation aux médecins de la peste.» [1941]. Sous le titre «Les Archives de La Peste.» *Les Cahiers de La Pléiade*, 1947. *Œuvre Complètes*, II. Paris: Gallimard, 2006. <<http://catherinejordan.com/wp-content/uploads/2015/05/Exhortations-des-me%CC%81decins-de-la- peste-Albert-Camus.pdf>> = Αλμπέρ Καμύ. «Προτροπή στους γιατρούς της πανούκλας». *Το Βήμα*, 3 Μαΐου 2020, σ. Α24-25.

Camus, Albert. *Το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού [L'avenir de la civilisation européenne]*. Συζήτηση στρογγυλής τραπέζης. [Αθήνα: 1955]. Αθήνα: Πατάκης, 2014.

- Castoriadis, Cornelius. *Ce qui fait la Grèce*. 3 v. Paris: Seuil, 2011.
- Castoriadis, Cornelius. *L'institution imaginaire de la société*. Paris: Seuil, 1975.
- Καστοριάδης, Κορνήλιος. *Η Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα*. Αθήνα: Ύψιλον, 1999 1η έκδ. 1985. For a possible equivalent see “The Greek Polis and the Creation of Democracy” at https://blogs.newschool.edu/graduate-faculty-philosophy-journal/files/2020/10/Castoriadis_The-Greek-Polis-and-the-Creation-of-Democracy.pdf
- Dewey, John. *Liberalism and Social Action* (1935). New York: Capricorn, 1963.
- Eliot, T. S. *Notes towards the Definition of Culture* (1948). London: Faber & Faber, 1973
- Farmer, Roger E. A. «Why We Need More Economists.» *Project Syndicate*, 8 October 2019 at <https://www.project-syndicate.org/commentary/why-we-need-more-economists-by-roger-farmer-2019-10> = *Ναυτεμπορική*, 24 Οκτωβρίου 2019, σ. 2.
- Fukuyama, Francis. *The End of History and the Last Man*. N. York: Free Press, 1992 and at <https://www.democraziapura.altervista.org/wp-content/uploads/2015/01/1992-Fukuyama.pdf>.
- Glucksmann, André. «A Dark Vision of the Future of Europe.» *Der Spiegel*, 23 August 2012 at <https://www.spiegel.de/international/europe/philosopher-andre-glucksmann-a-dark-vision-of-the-future-of-europe-a-851266.html>.
- Gramsci, Antonio. *Scritti Politici*. Vol. 1. *La guerra, la rivoluzione russa e i nuovi problemi del socialismo italiano, 1916-1919*. Roma, Editori Riuniti, 1967.
- Gregoire, R. and F. Perlman. *Worker-Student Action Committees. France May '68*. Kalamazoo, Michigan, USA: Black and Red Book, [1969].
- Jinping, Xi. «Είθε η σοφία των αρχαίων πολιτισμών να φωτίσει το μέλλον.» *Η Καθημερινή*, 10 Νοεμβρίου 2019, σ. 2.
- Juncker, Jean-Claude. «‘L'Europe: une affaire de cœur’ - Discours du Président Jean-Claude Juncker au Parlement européen à l'occasion du débat sur le bilan de la Commission Juncker» at https://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-19-6145_fr.htm. 22 October 2019.
- «Le grand retour de Marx. Pour comprendre le capitalisme d'aujourd'hui.» *Le Nouvelle Observateur*, no 2337, 20-26 août 2009.

Lenin, V. I. *The State and Revolution* (1917) at

<<https://www.marxists.org/ebooks/lenin/state-and-revolution.pdf>>.

Malraux, André. «Malraux : la civilisation de la machine va finir...», entretien accordé à Cabell Bruce, *Paris-Match* [Paris], n° 1321, 31 août 1974 (L'entretien a d'abord paru en anglais dans *Newsweek* [New York], le 12 août 1974.)

<<https://malraux.org/11440-2/>>.

Marx, Karl and Frederick Engels. *Manifesto of the Communist Party* (1848) σε

<<https://www.marxists.org/archive/marx/works/download/pdf/Manifesto.pdf>>.

Mill, John-Stuart. *On Liberty* (1859) at

<<https://socialsciences.mcmaster.ca/econ/ugcm/3ll3/mill/liberty.pdf>>.

Mill, John-Stuart. «Early Graecian History and Legend.» In *Dissertations and Discussions. Political, Philosophical, and Historical*, 2:283 (in the 2-volume 1859 London edition) or 2:363 (in the 5-volume 1873-1875 New York edition).

Παπανούτσος, Ευάγγελος Π. *Η κρίση του πολιτισμού μας*. Αθήνα: Φιλιππότης, 1978.

Picasso and Antiquity. Athens: Museum of Cycladic Art, 2019.

Plato. *Meno*.

Plato. *The Republic*.

Poulantzas, Nicos. *L'État, le pouvoir, le socialisme*. Paris: PUF, 1978

Reynolds, Chris. *Memories of May '68. France's Convenient Consensus*. Cardiff: University of Wales Press, 2011.

Schiller, Friedrich Von. «Die Götter Griechenlands» at <<https://www.friedrich-schiller-archiv.de/gedichte-schillers/highlights/die-goetter-griechenlands/>> or <https://www.uni-due.de/lyriktheorie/texte/1788_schiller.html>.

Shelley, Percy. *Hellas* at

<<https://archive.org/details/hellasalyricald00garngoog/page/n9>>.

Στύλλου, Μαρία και Κώστας Σαρρής και Μωσής Λίτσης και Σωτήρης Κοντογιάννης και Πάνος Γκαργκάνας. *Ο ελληνικός καπιταλισμός, η παγκόσμια οικονομία και η κρίση*. [Άρθρα, 1983-2010] Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2010.

They will live in the XXI century 1917-2017[USSR] (pamphlet). Moscow; Novosti, 1978.

* * *

Επιγραμματικές σκέψεις για
ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΥΡΩΠΗ ΚΑΙ Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΥΡΩΠΗ

«Ο Ευρωπαϊκός πολιτισμός είναι σε παρακμή», είναι μία ρήση που ακούγεται συχνά σε τωρινές συζητήσεις. Μελετάμε σήμερα την Αρχαία Ευρώπη, την ιστορία της και τον πολιτισμό της και θαυμάζουμε τα επιτεύγματα του παρελθόντος αλλά πάντα στο μυαλό μας κυκλοφορεί η σκέψη: «και τι σχέση μπορεί να έχει αυτό το μακρινό παρελθόν με το παρόν, την σημερινή Ευρώπη»; Και, εκ πρώτης όψεως, φαίνεται η απάντηση να είναι αρνητική –καμιά– ή, στην καλύτερη περίπτωση, απλώς παραδεχόμαστε ότι οι πολιτισμικές βάσεις της σημερινής Ευρώπης και του Δυτικού κόσμου πηγάζουν από την ελληνορωμαϊκή Αρχαιότητα. Αλλά ας αναλύσουμε λίγο περισσότερο αυτή την σχέση με επίκεντρο την πολιτική και τον πολιτισμό. Κάνοντας ένα άλμα από τους αρχαίους χρόνους στο σήμερα, θα συσχετίσουμε την ανθρώπινη εμπειρία στην ευρωπαϊκή Αρχαιότητα με την Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα. Θα δώσουμε μια πιθανή απάντηση ή κατεύθυνση στο ερώτημα, ποιο είναι το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού.

Η τελευταία κοινωνικοπολιτική επανάσταση στην Ευρώπη συνέβη τον Μάιο του 1968 στην Γαλλία, και αναφερόμαστε στην πραγματική διάσταση των γεγονότων και όχι στην μετέπειτα μυθολογία. Τους τελευταίους τρεις αιώνες, η Γαλλία υπήρξε φυτώριο νέων ιδεών και πεδίο κοινωνικοπολιτικής συγκρούσεως του εκάστοτε παλαιού καθεστώτος με νέες ριζοσπαστικές ιδεολογίες και πολιτικές τάσεις. Από το μέσο του 20^{ου} αιώνα, η ευρωπαϊκή Αριστερά διαδήλωσε τις πολιτικές και κοινωνικές της απόψεις με αποκορύφωση τα γεγονότα του Μαΐου 1968 στην Γαλλία αλλά και σε άλλες δυτικοευρωπαϊκές πόλεις. Άρα, το κεντρικό σημείο αναφοράς στις πολιτικές εξελίξεις στην Ευρώπη του 20^{ου} αιώνα και στην επίδραση που αυτές είχαν στις αρχές του 21^{ου} αιώνα δεν μπορεί παρά να είναι οι κομμουνιστικές και σοσιαλιστικές ιδεολογίες της εποχής αλλά και τα πολιτικά φαντάσματα του προηγούμενου αιώνα, ο φασισμός, ο ναζισμός και γενικά ο ολοκληρωτισμός, σε αντιπαράθεση φυσικά με μια συντηρητική ή προοδευτική Δεξιά στην Δυτική Ευρώπη.

Στην Αρχαιότητα, η Ευρώπη δοκίμασε την βασιλεία/ηγεμονία, την ολιγαρχία και την δημοκρατία και μάλιστα ο Αριστοτέλης έγραψε την πραγματεία του για τα πολιτικά συστήματα μέχρι την εποχή του και κατέληξε στο δικό του συμπέρασμα. Στην Κλασική αλλά και στην Ελληνιστική Εποχή του αρχαιοελληνικού κόσμου, η δημοκρατία, υπό διάφορες μορφές, δοκιμάστηκε στις ελληνικές Πόλεις της Μεσογείου αλλά και της κυρίως Ελλάδας, πολλές φορές παράλληλα με ολιγαρχίες ή ηγεμονίες ή βασιλείες. Μέχρι, λοιπόν, τον 20^ο αιώνα και με εξαίρεση κυρίως τις ιταλικές

πόλεις της Αναγεννήσεως στην Ευρώπη ως πολιτικό σύστημα είχε επικρατήσει η βασιλεία/ηγεμονία. Ήταν τότε, στις αρχές του προηγούμενου αιώνα, που άρχισε να αναδύεται ο ολοκληρωτισμός υπό την μορφή του φασισμού και του ναζισμού υποστηριζόμενος από τον λαό, το πλήθος των Ευρωπαίων αγροτών και εργατών. Παράλληλα, αλλά με προϊστορία περισσότερη του ενός αιώνα, οι σοσιαλιστικές ιδέες, επί διαφόρων βάσεων και διαφόρων αποχρώσεων, αποκρυσταλλώθηκαν στην ίδρυση και εδραίωση της κομμουνιστικής Σοβιετικής Ενώσεως (ΕΣΣΔ), στην δεκαετία του 1920. Η φτώχεια που επικρατούσε ανάμεσα στους εργάτες στην βιομηχανική Αγγλία, η φτώχεια των αγροτών και εργατών στην Κεντρική και Νότια Ευρώπη αλλά και οι πολιτικές προσδοκίες ορισμένων αρχηγών των αγροτοεργατικών κινήσεων έδωσαν σάρκα και οστά στα ολοκληρωτικά καθεστώτα/κράτη που εγκαταστάθηκαν στην Ιταλία, στην Ρωσία (μετέπειτα Σοβιετική Ένωση, ΕΣΣΔ) και στην Γερμανία του Μεσοπολέμου. Οι προσδοκίες των μαζών που υποστήριζαν την ανάδυση των καθεστώτων ήταν πολύ μεγάλες γιατί και οι υποσχέσεις των αρχηγών και της αυλής τους ήταν πολύ μεγάλες και ελκυστικές. Στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα και για διαφορετικούς λόγους κάθε φορά, η Ευρώπη αιματοκυλίστηκε σε δύο παγκοσμίους πολέμους και πριν το μέσο του αιώνα, το άστρο του φασισμού στην Ιταλία και του ναζισμού στην Γερμανία έσβησαν ως προάγγελοι ενός καλύτερου μέλλοντος για τις μάζες. Η ουδέτερη στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο Ισπανία διατήρησε για αρκετά χρόνια ακόμη το απολυταρχικό της καθεστώς στην μεταπολεμική Ευρώπη. Το μόνο κράτος που διατήρησε τις ελπίδες ορισμένης μερίδας του πλήθους και των διανοουμένων στην Ευρώπη για ένα καλύτερο αύριο ήταν η Σοβιετική Ένωση. Η διακυβέρνηση της μεταξύ 1922 και 1953 υπό τον Ιωσήφ Στάλιν (Τζουγκασβίλι) και από μία υπό διαμόρφωση κομματική νομενκλατούρα, ανάμεσα στην οποία η διαφορετική γνώμη με τον Γενικό Γραμματέα του κόμματος (Στάλιν) κατέληγε σε αυτόματη σύλληψη και εκτέλεση (σταλινικές εκκαθαρίσεις), σταδιακά έγειρε ερωτήματα ανάμεσα στους διανοούμενους αλλά και σε στελέχη των Κομμουνιστικών Κομμάτων της Ευρώπης, ως προς το πόσο συμβατή ήταν η σοβιετική διακυβέρνηση με τις σοσιαλιστικές /κομμουνιστικές αρχές των Καρόλου Μαρξ και Βλαδίμηρου Λένιν (Ουλιάνοφ). Συνεπώς, με κέντρο την Γαλλία άρχισε, από την μία πλευρά, μία αμφισβήτηση του σοβιετικού δρόμου για την οικοδόμηση του σοσιαλισμού αλλά, και από την άλλη, μία σθεναρή υποστήριξη αυτού του δρόμου με φιλοσόφους, όπως ο Πωλ Σαρτρ, να επιμένουν στην χρήση βίας για την επιβολή των κομμουνιστικών ιδεών.

Τα γραπτά ορισμένων διανοουμένων του 20^{ου} αιώνα, όπως η Χάνα Άρεντ, ο Λουί Αλτουσέρ, ο Νίκος Πουλαντζάς και ο Κορνήλιος Καστοριάδης, εκφράζουν την ιδεολογική κριτική των πολιτικών συστημάτων του περασμένου αιώνα. Η Χάνα Άρεντ ανέλυσε κριτικά τον ολοκληρωτισμό με τις μορφές του ναζισμού και του κομμουνισμού. Ανάμεσα σε πολλούς άλλους διανοούμενους, κυρίως από την Γαλλία, επικριτές του υπαρκτού σοσιαλισμού, των θεωριών και των πρακτικών του, ήταν και ο Αλτουσέρ με τον Πουλαντζά, οι οποίοι βάδισαν επάνω στα αγνάρια του Λενινισμού για να εξορθολογίσουν θεωρητικά την εφαρμογή των σοσιαλιστικών/κομμουνιστικών ιδεών στην λειτουργία του κράτους. Ο Αλτουσέρ αποδέχεται ότι το κράτος και η λειτουργία του είναι ένας καταπιεστικός μηχανισμός αλλά εισαγάγει και την άποψη των ιδεολογικών μηχανισμών του κράτους. Εκείνος που οδήγησε την συζήτηση λίγο πιο πέρα όμως ήταν ο Πουλαντζάς. Κατά το Πουλαντζά, το κράτος πρέπει να θεωρείται ως σχέση μεταξύ τάξεων και ταξικών μερίδων αλλά και η εξουσία είναι μία σχέση,

εξαιτίας της επεκτάσεως του κράτους στην καθημερινότητα (κοινωνική ασφάλιση, αστυνομικό, ψυχιατρικό, δικαστικό πλέγμα ελέγχου). Επίσης, ο Πουλαντζάς τονίζει ότι ο σοσιαλισμός θα είναι δημοκρατικός ή δεν θα είναι σοσιαλισμός. Όμως, στην όλη αυτή θεωρητική συζήτηση περί εξουσίας και κράτους, αυτός ο οποίος απομακρύνθηκε ήταν ο Καστοριάδης. Στην αρχή, πολέμησε το σοβιετικό καθεστώς ως γραφειοκρατικό καπιταλισμό μέσα από το περιοδικό *Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα* (1948-1967). Αργότερα, ανέπτυξε τις απόψεις του στο βιβλίο *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας* (1975), στο οποίο υποστηρίζει ότι οποιαδήποτε κοινωνική αλλαγή προέρχεται από το τίποτα (ex nihilo, το αρχαιοελληνικό Χάος) διότι η ίδια η κοινωνία καθορίζει την πορεία και την εξέλιξή της χωρίς προηγούμενη προδιαγραμμένη κατεύθυνση. Απορρίπτει και την καπιταλιστική και την κομμουνιστική κοινωνία και γενικά τον μαρξισμό ως ιδεολογία και πράξη διότι δεν είναι παρά δυο όψεις του ίδιου νομίσματος. Ψάχνοντας, λοιπόν, έναν άλλο δρόμο για την θέσμιση της κοινωνίας έστρεψε την προσοχή του στο αρχαιοελληνικό πρότυπο της εξουσίας και στην αυτονομία των ελληνικών Πόλεων. Συνεπέρανε, μάλιστα, ότι η αρχαιοελληνική Πόλη βασίστηκε στους μικρεμπόρους και όχι στην δουλεία, στην γεωγραφική θέση του ελλαδικού χώρου ή στην φάλαγγα των οπλιτών. Όπως συνέβη και με τις ιταλικές πόλεις της Αναγεννήσεως, η αυτονομία ήταν χαρακτηριστικό των ελληνικών Πόλεων της Αρχαιότητας. Στην τελική ανάλυση της θεωρίας του δεν προτείνει να μιμηθούμε την πολιτική οργάνωση των Πόλεων αλλά να εμπνευσθούμε από αυτήν για την δημιουργία μίας νέας μορφής δημοκρατικού πολιτεύματος. Όμως, είναι πολύ ενδιαφέρον ότι μετά από την ευρωπαϊκή ιστορική εμπειρία της βασιλείας/ηγemonίας, ολοκληρωτισμού και δυτικοευρωπαϊκής δημοκρατίας μέσα στους αιώνες του ιστορικού γίνεσθαι, ένας Ευρωπαίος διανοούμενος επιστρέφει στο αρχαιοελληνικό παρελθόν, στην εμπειρία της λειτουργία των Πόλεων μέσω της θεσπίσεως νόμων από αυτόνομες κοινότητες και για την πολιτική, κοινωνική, και οικονομική λειτουργία τους.

Συνεπώς, με την ιδέα αυτή του Καστοριάδη να μελετήσουμε πάλι την λειτουργία των ελληνικών Πόλεων για να σκεφθούμε το ευρωπαϊκό πολιτικό, κοινωνικό, και οικονομικό μέλλον, επανέρχεται στην θεωρητική πολιτειακή σκηνή του 21^{ου} αιώνα η ελληνική Αρχαιότητα. Διότι, η κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού το 1989-1990 στην Ανατολική Ευρώπη και στην Σοβιετική Ένωση αλλά και ο μετασχηματισμός της Κίνας σε καπιταλιστικό κομμουνισμό επαναφέρει στο προσκήνιο το καίριο ερώτημα του 20^{ου} αιώνα: ποιο θα είναι το επιθυμητό ή επικρατούν πολιτειακό σύστημα στην Ευρώπη του 21^{ου} αιώνα; Τουλάχιστον σήμερα (2020) φαίνεται να είναι η δυτικοευρωπαϊκού τύπου κοινοβουλευτική δημοκρατία. Στην πραγματικότητα, ο Καστοριάδης μας ζητά να σκεφθούμε ένα άλλο δημοκρατικό σύστημα από την σημερινή τυπική κοινοβουλευτική δημοκρατία. Η σκέψη του επικεντρώνεται στο γεγονός ότι οι ίδιες οι κοινωνίες πρέπει να θεσμοθετούν τους νόμους τους αλλά ταυτοχρόνως να μπορούν και να τους αλλάζουν οποιαδήποτε στιγμή μέσα από διαδικασίες συμμετοχικής δημοκρατίας. Τέλος πάντων, στον πολύπλοκο κόσμο του 21^{ου} αιώνα απαιτείται να ληφθούν υπόψιν και πολλές άλλες παράμετροι για να καθορισθεί επακριβώς το επιθυμητό πολίτευμα.

Η δεύτερη γέφυρα που πρέπει να θεωρήσουμε ανάμεσα στον Αρχαίο Ευρωπαϊκό κόσμο και στην σημερινή Ευρώπη είναι ο πολιτισμός. Το κεντρικό πρόσωπο στην συζήτησή μας είναι ο Αλμπέρ Καμύ. Ο Καμύ, αρνητής του χριστιανισμού, μαρ-

ξισμού, και υπαρξισμού έρχεται στην Αθήνα το 1955 και μιλάει και συζητάει για το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού με Έλληνες διανοούμενους της εποχής. Από μια καλή συγκυρία, ο ποιητής Ανδρέας Εμπειρικός ηχογραφεί σε μαγνητόφωνο την ανταλλαγή απόψεων σε εκείνη την συνάντηση. Με την εισήγηση του Ευάγγελου Παπανούτσου, ο οποίος αργότερα έγραψε για την κρίση του πολιτισμού, αρχίζει η ανταλλαγή θέσεων γύρω από τον ευρωπαϊκό πολιτισμό και το μέλλον του. Αν και στις συζητήσεις δεν υπάρχει παρά περιστασιακή σύνδεση του αρχαιοελληνικού κόσμου με την πολιτισμική κατάσταση στην τότε μεταπολεμική Ευρώπη, διαφαίνονται τα θέματα που απασχολούσαν τον Καμύ και τους Έλληνες διανοούμενους. Ο Καμύ ισχυρίζεται ότι ο ευρωπαϊκός πολιτισμός είναι πλουραλιστικός, μια ποικιλομορφία σκέψεων, αντιθέσεων, αντιτιθέμενων αξιών, ατέρμονης διαλεκτικής.

Ορισμένα από τα θέματα που συζητούνται παρακάτω αναφέρονται ή συμπεραίνονται από την συζήτηση. Το πρώτο ζήτημα, λοιπόν, που τίθεται ως αξία του ευρωπαϊκού πολιτισμού είναι αυτό του μέτρου. Το κλασικό μέτρο, υποστηρίζει ο Καμύ, ήταν στον ελληνικό κόσμο η αναγνώριση της αντιφάσεως και η υποστήριξη της με κάθε δύναμη. Το μέτρο αποτελεί το αποτέλεσμα μιας κοινής προσπάθειας. Άλλο ζήτημα είναι αυτό του κάλλους. Το αρχαιοελληνικό κάλλος έρχεται στο σήμερα και τοποθετείται δίπλα στην σύγχρονη ζωγραφική, γλυπτική, εικαστική εγκατάσταση και εμπνέει τελικά τους σημερινούς καλλιτέχνες. Χαρακτηριστική είναι έκθεση (2019-2020) που έγινε στο Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης στην Αθήνα με έργα του Πάμπλο Πικάσσο και αρχαιοελληνικά έργα από τα οποία εμπνεύσθηκε. Ένα άλλο θέμα στο πεδίο της αρχαιοελληνικής αλλά και λατινικής ποιήσεως είναι τα πάθη που ταλανίζουν τους ανθρώπους διαχρονικά και τα οποία τέθηκαν για πρώτη φορά ως πανανθρώπινα ζητήματα από τους αρχαίους τραγικούς συγγραφείς. Τα θέματα αυτά επανέρχονται κάθε τόσο στην επικαιρότητα μέσα από σημερινά κείμενα μυθοπλασίας, θεατρικά έργα, κινηματογραφικές ταινίες κλπ και ζητούν από τους σημερινούς συγγραφείς τους να τα σκεφθούν και να αναζητήσουν απαντήσεις. Ένα τέταρτο αρχαιοελληνικό θέμα είναι η επιστημονική σκέψη. Ο Αριστοτέλης, ο Πλάτωνας αλλά και πολλοί άλλοι φιλόσοφοι/επιστήμονες του ευρωπαϊκού αρχαίου κόσμου έθεσαν τα θεμέλια, τις βασικές αρχές επιστημονικής σκέψεως, επάνω στα οποία οικοδομήθηκαν οι σημερινές επιστήμες από την ιστορία μέχρι την πολιτική επιστήμη, την αστρονομία, την φυσική, την βιολογία και τόσες άλλες μαζί με τα παρακλάδια τους. Βέβαια, αυτό το οποίο πρέπει να πιστώσουμε στην Αρχαία Ρώμη είναι η βάση της λειτουργίας και της δομής της σημερινής ευρωπαϊκής δημοκρατίας. Το ρωμαϊκό δίκαιο αποτελεί την βάση των σημερινών ευρωπαϊκών δικαίων με κέντρο την γερμανική και την γαλλική δικονομία αλλά και επάνω στο οποίο θεμελιώθηκαν πολιτειακά δημοκρατικά συστήματα. Στις συζητήσεις με τον Καμύ, ο Νίκος Χατζηκυριάκος Γκίκας θέτει το ερώτημα του κατά πόσον μπορούμε σήμερα (1955) να επαναλάβουμε παραφρασμένη την ρήση του Ισοκράτη από τον *Πανηγυρικό* του και να πούμε ότι Ευρωπαίος είναι όποιος μετέχει στην ευρωπαϊκή παιδεία. Νομίζω ότι σήμερα (2020), θα το αποδεχόμασταν με μεγαλύτερη βεβαιότητα από ό,τι τότε (1955). Βέβαια, το 1946, ο ποιητής Τ. Σ. Έλιοτ μιλούσε ήδη για την ενότητα της ευρωπαϊκής κουλτούρας και με συνδετική ουσία τον Χριστιανισμό συσχέτισε την αρχαία ελληνική, λατινική και εβραϊκή κουλτούρα με την ενοποιημένη κουλτούρα, νικητών και ηττημένων, της μεταπολεμικής Ευρώπης.

Η μελέτη, λοιπόν, της ιστορίας, αρχαιολογίας και πολιτισμού του αρχαίου ευρωπαϊκού κόσμου δίνει την δυνατότητα κατανόησης και της Αρχαιότητας αλλά και πλευρών του σημερινού κόσμου. Οι πολιτικοί, οι επιχειρηματίες, οι επιστήμονες αλλά και το μορφωμένο κοινό πρέπει να γνωρίζουν γενικά και ειδικά θέματα της Αρχαιότητας όχι για να διδαχθούν, με την στενή έννοια, από αυτά αλλά για να τα χρησιμοποιήσουν ως ανθρώπινη εμπειρία και πιθανά πρότυπα για σημερινές ιδέες και εφαρμογές. Η ιστορία δεν μπορεί να διδάξει διότι δεν πρόκειται να επαναληφθούν τα ίδια γεγονότα στο μέλλον. Όμως, μπορεί να αποτελέσει και αποτελεί χρήσιμη ανθρώπινη εμπειρία για το σήμερα. Συνεπώς, επιστρέφοντας στον Καμύ και στους συνομιλητές του στην Αθήνα, αναζωπυρώνεται το ερώτημα για το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού. Τα στοιχεία που στοιχειοθετούν σήμερα τον πολιτισμό της ηπείρου μας μπορούν να συνοψισθούν σε ορισμένα βασικά σημεία. Οι αρχαιότεροι κάτοικοι της ηπείρου έχουν αποκτήσει ανθρώπινη εμπειρία τουλάχιστον 3000 ετών στους ίδιους γεωγραφικούς χώρους. Στην μακρόχρονη ιστορία της Ευρώπης υπήρξαν δύο τουλάχιστον περίοδοι αναγέννησης του ευρωπαϊκού πολιτισμού μετά τον αρχαίο ελληνικό και τον ρωμαϊκό πολιτισμό. Η πρώτη ήταν η αρχή του ονομαζόμενου από τους ιστορικούς δυτικού (Κεντρικής και Δυτικής Ευρώπης) Μεσαίωνα και ανατολικού Μεσαίωνα (Βυζαντίου ή Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας), χωρίς να συμεριζόμεστε την σκοταδιστική αντίληψη ορισμένων ιστορικών για αυτούς τους χρόνους. Η δεύτερη ήταν η Αναγέννηση, δηλαδή η επισταμένη μελέτη των αρχαίων συγγραφέων και η σκέψη και συζήτηση επί των πονημάτων τους. Την αρχή μίας πιθανής τρίτης θα μπορούσε ίσως να διακρίνει κανείς στο τέλος του 20^{ου} αιώνα μετά την κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού και την ανατολή της παγκοσμιοποίησης. Δηλαδή, *Το Τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος*, όπως πιο πρόσφατα το επανέλαβε ο Αμερικανός πολιτικός επιστήμονας Φράνσις Φουκουγιάμα. Η θέση της Ευρώπης στον Κόσμο έχει αλλάξει. Αν και η ευρωπαϊκή πολιτική και οικονομική ενοποίηση είναι ακόμη στα σπάργαλα, η κοινωνική ενοποίηση έχει προχωρήσει πάρα πολύ. Είναι η πρώτη φορά στην ευρωπαϊκή ιστορία που ο ένας Ευρωπαίος αρχίζει να γνωρίζει τον άλλον καλύτερα και από κοντά. Η ευκολία των μετακινήσεων για σπουδές, εργασία, αναψυχή αλλά και η μόνιμη κατοίκηση σε άλλη χώρα από αυτή που έζησε ο/η Ευρωπαίος/α και παρά τις μεταξύ τους διαφορές, έχουν αρχίσει να δημιουργούν λαούς που αλληλοκατανοούνται, τουλάχιστον στα στοιχειώδη. Ολόκληρη η ήπειρος διαπνέεται πια από έναν άνεμο δημοκρατίας, με κάποιες επιφυλάξεις στην ανατολική της πλευρά αλλά με τις περισσότερες χώρες να έχουν τελείως απαλλαγεί από λογοκρισία και αυταρχισμό. Ο κοινός πια πολιτισμός/κουλτούρα (αξίες), που περιλαμβάνει και την ηλεκτρονική ανταλλαγή (Διαδίκτυο) εικόνων, απόψεων και ιδεών, είναι εμφανής ενώ μεταφράζεται πολύ γρήγορα (εάν χρειάζεται) από την μία χώρα στις άλλες και γίνεται κτήμα όλων των Ευρωπαίων.

Στην Ελλάδα, οι διανοούμενοι της Άκρας Αριστεράς ήταν βέβαιοι ότι ο καπιταλισμός δεν θα ξεπερνούσε την κρίση του τέλους του 20^{ου} αιώνα που είχε αρχίσει την δεκαετία του 1970 σε παγκόσμιο επίπεδο και υποστήριζαν μέσα από άρθρα τους ότι ο σοσιαλισμός έπρεπε να έρθει από τα κάτω και η πιο επιτυχημένη σοσιαλιστική περίοδος στην ιστορία ήταν το σταλινικό καθεστώς. Όλοι οι μελετητές του καπιταλιστικού συστήματος βεβαιώνουν ότι υπήρξαν και θα υπάρχουν κρίσεις. Μέχρι τώρα ο καπιταλισμός κατάφερε να αντεπεξέλθει σε όλες τις κρίσεις του ακόμη και στις πιο

καταστροφικές, όπως ήταν οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι του 20^{ου} αιώνα. Από την άλλη, ο υπαρκτός σοσιαλισμός/κομμουνισμός δεν μπόρεσε να υπερπηδήσει την πρώτη του μεγάλη κρίση και κατέρρευσε ή μετεξελίχθηκε σε διαφορετικό πολιτικό σύστημα, σε λιγότερο από έναν αιώνα. Ο οικονομολόγος Ρότζερ Ε. Α. Φάρμερ επιβεβαιώνει ότι οι καπιταλιστικές αγορές δεν είναι τέλειες αλλά επιβραβεύουν, στην Ευρώπη τουλάχιστον, διαχρονικά τις ανθρώπινες ιδέες και προσπάθειες και ίσως μπορέσουν να απελευθερώσουν τους ανθρώπους από την φτώχεια. Ιδανικά, γράφει, σε μία κοινωνία όπου η πρωταρχική προτεραιότητα θα ήταν η μείωση της ανισότητας, το επιθυμητό σύστημα θα ήταν σοσιαλιστικό ή κομμουνιστικό. Αλλά τέτοιες προσπάθειες στην Σοβιετική Ένωση και στην Μαοϊκή Κίνα απέτυχαν. Κανείς δεν θυμήθηκε 100 χρόνια μετά την Ρωσική Επανάσταση (1917) να ανοίξει την κάψουλα με την επιγραφή «Να ανοιχτεί το 2017» που έθαψαν με επίσημη τελετή οι μαθητές της Μόσχας το 1967 και περιείχε επιστολή προς τους απογόνους τους για να μπορέσουν εκείνοι «να συγκρίνουν τα όνειρά τους [το 1967] με την πραγματικότητα [του 2017]». Παρ' όλα αυτά, μήπως πρέπει να ξαναδιαβάσουμε με κριτικό μάτι τον Μαρξ ως μελετητή του καπιταλισμού; Παρά τα προβλήματα στο πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, το σύστημα των αγορών άντεξε και δείχνει ότι υπήρξε αποτελεσματικό στην επίλυση κοινωνικών προβλημάτων κυρίως επειδή λειτουργεί εντός πολιτικών και θεσμικών συστημάτων που εξελίσσονται καθώς οι υπεύθυνοι χαράξεως πολιτικής μαθαίνουν από τα λάθη τους. «Κατά τον 19^ο και τον 20^ο αιώνα, οι δυτικές δημοκρατίες εξέλιξαν συστήματα πολιτικών δικαιωμάτων που επέτρεπαν στους εργαζόμενους και στους πολίτες της μεσαίας [οικονομικής] τάξεως να μοιράζονται τα οφέλη των αγορών». Συνεπώς, δεν υπήρχε κανένας λόγος να ανατρέψουν τις δημοκρατίες ή να αναζητήσουν καλύτερη ζωή σε άλλα κοινωνικά συστήματα. Η συνταγή, όμως, για την μείωση της οικονομικής ανισότητας ανάμεσα στους πολίτες πρέπει να είναι η ευρωπαϊκή, αυτή των πολιτικών αναδιανομής, όπως «οι εθνικοί κατώτατοι μισθοί, η μεγαλύτερη προστασία των εργαζομένων και η ελεύθερη πρόσβαση στη δημόσια εκπαίδευση και την υγειονομική περίθαλψη». Η θεωρητική βάση όλων αυτών είναι το *Περί ελευθερίας* του πατριάρχη του φιλελευθερισμού Τζων-Στιούαρτ Μιλλ. Στον αντίποδα των πολιτικών σκέψεων του, οι απόψεις του κομμουνιστή Αντόνιο Γκράμισι, κατά τον οποίον η επανάσταση είναι μια «ουδέποτε εκπληρωμένη τελειότητα» που συνεχώς μεταβάλλεται. Ο Μιλλ, όμως, ήταν αυτός που έγραψε ότι «οι πραγματικοί πρόγονοι των εθνών της Ευρώπης δεν είναι αυτοί με τους οποίους [τα έθνη] έχουν κοινούς δεσμούς αίματος, αλλά αυτοί από τους οποίους προέρχεται το πλουσιότερο τμήμα της [πολιτιστικής τους] κληρονομιάς. [...] Εάν το αποτέλεσμα [στην μάχη του Μαραθώνα] ήταν διαφορετικό, οι [πρόγονοί μας] οι Βρετόνοι και οι Σάξονες ίσως ακόμη να περιφέρονταν [άγριοι] στα δάση». Επίσης, η σημασία της διατήρησης της δημοκρατίας αλλά και ο συνεχής αγώνας για την επιβίωσή της συμπυκνώνονται στην φράση του Τζων Ντιούι: «Η δημοκρατία είναι μια αγωνιζόμενη πίστη».

Αυτό που ενώνει τους Ευρωπαίους σήμερα (2012), λέει ο Γάλλος φιλόσοφος Αντρέ Γκλυξμάν, είναι ο Ευρωπαϊκός Πολιτισμός και ο δυτικός τρόπος σκέψης. Τα χαρακτηριστικά του είναι αυτά που μας παρέδωσαν ο Σωκράτης, ο Πλάτων, ο Αριστοτέλης: ο άνθρωπος δεν είναι το μέτρο για όλα και υποκύπτει στην αποτυχία και στο κακό. Ο Γκλυξμάν κάνει μια μικρή ανασκόπηση όλης της ευρωπαϊκής ιστορίας και δεν βρίσκει παρά συγκρούσεις ανάμεσα στους Ευρωπαίους, οι οποίες κατά την

γνώμη του επιβεβαιώνουν μία θνησιγενή «Ευρωπαϊκή Ένωση». Η Ευρώπη αυτή δεν αντιστοιχεί σε κανένα διανοητικό, ιστορικό, φιλοσοφικό, πολιτικό πρότυπο. Αντιδρά στην άποψη ότι η Ευρώπη σήμερα είναι φάρος ελευθερίας και ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Πιστεύει, όμως, ότι η Ευρώπη είναι ακόμη πεδίο ιδεών αλλά η ευρωπαϊκή σκέψη είναι αποσπασματική. Η Ελλάδα του 2012, λέει, ως παράδειγμα αντι-Ευρωπαϊσμού, ήταν εναντίον της Γερμανίας, υπέρ της Σερβίας και συχνά υπέρ της Ρωσίας. Όμως, η Ευρωπαϊκή Ένωση έσωσε την Ελλάδα την εποχή της μεγάλης οικονομικής κρίσεως (2010-2019), βεβαίως εξαιτίας γεωστρατηγικών λόγων αλλά οπωσδήποτε και για συναισθηματικούς λόγους. Ο Ζαν-Κλωντ Γιούνγκερ, στην αποχαιρετιστήρια ομιλία του το 2019 είπε: «ξαναδώσαμε στην Ελλάδα την αξιοπρέπεια που της αρμόζει». Ένας δυτικοευρωπαϊκός συναισθηματισμός που σώζει την Ελλάδα συνεχώς από την εποχή που ο Φρίντριχ Σίλερ έγραψε το ποίημα «Οι θεοί της Ελλάδος» (1788) και ο Πέρσυ Σέλλευ το δράμα του «Ελλάς» (1821).

Στην Ευρώπη, όμως, μετά την μακροχρόνια φιλοσοφική διαλεκτική ανάμεσα σε Γερμανούς και Γάλλους φιλοσόφους, την οποία διέκοψαν τα γεγονότα του Μαΐου 1968, είναι καιρός να αρχίσει μία νέα προσέγγιση πολιτισμού, σε νέα πια βάση και από νέους διανοούμενους. Το 1974, ο Αντρέ Μαλρώ εξηγούσε ότι η πνευματική αναγέννηση δεν θα έρθει με την τεχνολογική πρόοδο αλλά με την διαμόρφωση του ανθρώπου μέσα από την οικογένεια και το έθνος, από τα πρότυπα που θα δημιουργηθούν. Δηλαδή, την αγωγή των Αρχαίων Ελλήνων αλλά και την αναζήτηση της αρετής. Βέβαια, τότε, εκείνος έβλεπε προς την Σοβιετική Ένωση και την Κίνα. «Η Κίνα και η Ελλάδα οφείλουν να διδαχθούν από την βαθιά σοφία των αρχαίων πολιτισμών τους», έγραψε ο Κινέζος πρόεδρος το 2019. Ίσως πρέπει, όπως λέει ο Καμύ, οι Ευρωπαίοι διανοούμενοι να ξεφύγουν από την επαρχιώτικη αντίληψη για τον πολιτισμό, δηλαδή πρέπει να έχουν αναμειγμένες και γόνιμες σκέψεις. Ο Καστοριάδης προσπάθησε να διερευνήσει έναν νέο δρόμο, αυτό των ελληνικών Πόλεων, επικεντρώνοντας την προσοχή του στην αρχαιοελληνική πολιτική σκέψη και πρακτική.

Η νέα κατεύθυνση του ευρωπαϊκού πολιτισμού θα πρέπει να είναι μια νέα ανάγνωση των αρχαιοελληνικών κειμένων αλλά υπό το φως της γαλλόφωνης και γερμανόφωνης σκέψεως σε ζητήματα πολιτισμού υπό την ευρεία έννοια (πολιτική, κοινωνία, λογοτεχνία, επιστήμη και πολλά άλλα), χωρίς να παραλειφθεί η αγγλική σκέψη επί του κοινοβουλευτισμού και άλλων ζητημάτων αλλά και η ιταλική επάνω σε μία σωρεία θεμάτων, όλες ανεξαρτήτως χρώματος και αποχρώσεων. Αν και θα ακουστεί κοινότυπο, το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού που θα επιδιώξουν οι διανοούμενοι του 21^{ου} αιώνα πρέπει να αντλήσει πάλι από την αρχαιοελληνική σκέψη αλλά και σε όλο του το εύρος από το σύνθημα «l'imagination prend le rounoir», σε έναν υγιή και ρυθμιζόμενο από νομικό πλαίσιο καπιταλισμό. Πρέπει να είναι σαν «πασχαλιές μέσα από τη νεκρή γη». Μια νέα εποχή για την Ευρώπη με την Ευρωπαϊκή Ένωση και για την Ελλάδα μετά τον τέλος της περιόδου της ελληνικής Μεταπολίτευσης (1974-2019). Πιστοί στην προτροπή του Αλμπέρ Καμύ: «να είστε σίγουροι πως τηρείτε το μέτρο, το μόνο ικανό να ελέγξει κάθε λογής μάλιστα».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Althusser, Louis and Etienne Balibar and Nicos Poulantzas and Bernard Edelman. [Άρθρα]. *Συζήτηση για το κράτος*. Σήμερα 6. Αθήνα: Αγώνας, 1980 και σε

<<https://mpineiolibrary.espivblogs.net/files/2014/11/%CE%91%CE%BB%CF%84%CE%BF%CF%85%CF%83%CE%AD%CF%81-%CE%9C%CF%80%CE%B1%CE%BB%CE%B9%CE%BC%CF%80%CE%AC%CF%81-%CE%A0%CE%BF%CF%85%CE%BB%CE%B1%CF%84%CE%B6%CE%AC%CF%82-%CE%88%CE%BD%CF%84%CE%B5%CE%BB%CE%BC%CE%B1%CE%BD-%CE%A3%CF%85%CE%B6%CE%AE%CF%84%CE%B7%CF%83%CE%B7-%CE%B3%CE%B9%CE%B1-%CF%84%CE%BF-%CE%BA%CF%81%CE%AC%CF%84%CE%BF%CF%82.pdf>>.

Althusser, Louis. *Θέσεις*. (1964-1975). Αθήνα: Θεμέλιο, 1999.

Althusser, Louis. *Στοιχεία αυτοκριτικής*. (1974). Αθήνα: Πολύτυπο, 1983.

Arendt, Hannah. *Οι απαρχές του Ολοκληρωτισμού [The Origins of Totalitarianism]*. Αθήνα: Νησίδες, 2017.

Αριστοτέλης. *Πολιτικά*.

Αυτοί θα ζήσουν τον XXI αιώνα 1917-2017[ΕΣΣΔ] (φυλλάδιο). Μόσχα: Νόβοστι, 1978.

Blanchet, Thomas and Lucas Chancel and Amory Gethin. «Why US Inequality Is Higher Than Europe's.» *Project Syndicate*, 12 November 2019 at <<https://www.project-syndicate.org/commentary/europe-america-income-inequality-lessons-by-thomas-blanchet-et-al-2019-11>> = *Ναυτεμπορική*, 2 Δεκεμβρίου 2019, σ. 2.

Butler, Eamonn. *Εισαγωγή στον καπιταλισμό [Introduction to Capitalism]*. Αθήνα: Εκδόσεις Φιλελεύθερος, 2020.

Dewey, John. *Φιλελευθερισμός και κοινωνική δράση [Liberalism and Social Action]* (1935). Αθήνα: Πόλις, 2019.

Έλιοτ, Τ. Σ. *Σημειώσεις για τον ορισμό της κουλτούρας [Notes towards the Definition of Culture]* (1948). Αθήνα: Πλέθρο, 1980.

Farmer, Roger E. A. «Why We Need More Economists.» *Project Syndicate*, 8 October 2019 at <<https://www.project-syndicate.org/commentary/why-we-need-more-economists-by-roger-farmer-2019-10>> = *Ναυτεμπορική*, 24 Οκτωβρίου 2019, σ. 2.

Glucksmann, André. «A Dark Vision of the Future of Europe.» *Der Spiegel*, 23 August 2012 σε <<https://www.spiegel.de/international/europe/philosopher-andre-glucksmann-a-dark-vision-of-the-future-of-europe-a-851266.html>>.

- Gramsci, Antonio. *Σοσιαλισμός και κουλτούρα [Scritti Politici. Vol. 1]*. Αθήνα: Στοχαστής, 1982.
- Gregoire, R. and F. Perlman. *Worker-Student Action Committees. France May '68*. Kalamazoo, Michigan, USA: Black and Red Book, [1969].
- Juncker, Jean-Claude. « 'L'Europe: une affaire de cœur' - Discours du Président Jean-Claude Juncker au Parlement européen à l'occasion du débat sur le bilan de la Commission Juncker » at <https://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-19-6145_fr.htm>. 22 October 2019.
- Καμύ, Αλμπέρ. *Το μέλλον του ευρωπαϊκού πολιτισμού [L'avenir de la civilisation européenne]*. Συζήτηση στρογγυλής τραπέζης. [Αθήνα: 1955]. Αθήνα: Πατάκης, 2014.
- Καμύ, Αλμπέρ. «Προτροπή στους γιατρούς της πανούκλας» (1941). *Το Βήμα*, 3 Μαΐου 2020, σ. Α24-25. Albert Camus. «Exhortation aux médecins de la peste.» Sous le titre «Les Archives de La Peste.» *Les Cahiers de la Pléiade*, 1947. *Œuvre Complètes*, II. Paris: Gallimard, 2006. <<http://catherinejourdan.com/wp-content/uploads/2015/05/Exhortations-des-me%CC%81decins-de-la-peste-Albert-Camus.pdf>>.
- Καστοριάδης, Κορνήλιος. *Η Αρχαία Ελληνική Δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα*. Αθήνα: Ύψιλον, 1999. 1η έκδ. 1985.
- Καστοριάδης, Κορνήλιος. *Η Ελληνική Ιδιαιτερότητα. Σεμινάρια 1982-1984 (Ce qui fait la Grèce)*. 3 τόμοι. Αθήνα: Κριτική, 2007-2011.
- Καστοριάδης, Κορνήλιος. *Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας [L'institution imaginaire de la société]*. Αθήνα: Κέδρος, 2010.
- «Le grand retour de Marx. Pour comprendre le capitalisme d'aujourd'hui.» *Le Nouvelle Observateur*, n° 2337, 20-26 août 2009.
- Λένιν, Β. Ι. *Κράτος και επανάσταση* (1917) σε <https://www.marxists.org/ellinika/archive/lenin/works/1917/staterev/VI_Lenin_Kratos_kai_epanastash_greek.pdf>.
- Malraux, André. «Malraux : la civilisation de la machine va finir...», entretien accordé à Cabell Bruce, *Paris-Match* [Paris], n° 1321, 31 août 1974, p. 38-40. (L'entretien a d'abord paru en anglais dans *Newsweek* [New York], le 12 août 1974.) <<https://malraux.org/11440-2/>>.
- Μαρξ, Καρλ και Φρίντριχ Ένγκελς. *Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος (1848)* σε <<https://www.marxists.org/ellinika/archive/marx/works/1848/communist/index.htm>>.

- Mill, John-Stuart. *Περί ελευθερίας. [On Liberty]* (1859). Αθήνα: Ηριδανός, 2018.
- Mill, John-Stuart. «Early Graecian History and Legend.» In *Dissertations and Discussions. Political, Philosophical, and Historical*, 2:283 (in the 2-volume 1859 London edition) or 2:363 (in the 5-volume 1873-1875 New York edition).
- Παπανούτσος, Ευάγγελος Π. *Η κρίση του πολιτισμού μας*. Αθήνα: Φιλιππότης, 1978.
- Πικάσσο και Αρχαιότητα*. Αθήνα: Μουσείο Κυκλαδικής Τέχνης, 2019.
- Πλάτων. *Μένων*.
- Πλάτων. *Πολιτεία*.
- Πουλαντζάς, Νίκος. *Το κράτος, η εξουσία ο σοσιαλισμός [L'État, le Pouvoir, le Socialisme]*. Αθήνα: Θεμέλιο, 1984.
- Reynolds, Chris. *Memories of May '68. France's Convenient Consensus*. Cardiff: University of Wales Press, 2011.
- Schiller, Friedrich Von. *Μπαλάντες και άλλα ποιήματα*. Αθήνα: Διώνη, 2005.
- Shelley, Percy. *Ελλάς [Hellas]*. Αθήνα: Μπάυρον, 1972.
- Στύλλου, Μαρία και Κώστας Σαρρής και Μωυσής Λίτσης και Σωτήρης Κοντογιάννης και Πάνος Γκαργκάνας. *Ο ελληνικός καπιταλισμός, η παγκόσμια οικονομία και η κρίση*. [Άρθρα, 1983-2010] Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο, 2010.
- Τσινμπίγκ, Σι. «Είθε η σοφία των αρχαίων πολιτισμών να φωτίσει το μέλλον.» *Η Καθημερινή*, 10 Νοεμβρίου 2019, σ. 2.
- Fukuyama, Francis. *Το τέλος της ιστορίας και ο τελευταίος άνθρωπος [The End of History and the Last Man]*. Αθήνα: Λιβάνης, 1992.
